

Att veta vad som är bra eller illa för en – Georg Henrik von Wright om värderationalitet¹

BERNT ÖSTERMAN

1.

I juni 2016 hade 100 år förflutit sedan den finländska filosofen Georg Henrik von Wrights (1916-2003) födelse. I de akademiska kretsarna är han framför allt känd som en pionjär inom den filosofiska logiken, men han har också bland annat givit värdefulla bidrag till historievetenskapens filosofi (*Explanation and Understanding*, 1971) och värdeteorin (*Varieties of Goodness*, 1963). 1989 blev Georg Henrik von Wright den första nordiska filosofen som beviljats en plats i *The Library of Living Philosophers* serien – en utmärkelse som ibland kallats för filosofins nobelpris (han skulle senare följas av sin elev Jaakko Hintikka). Förutom för sin egen filosofiska gärning är von Wright också känd

---

¹ Artikeln är en vidareutveckling av idéer ursprungligen presenterade som ett föredrag på seminariet *I 1900-talets brännspegel* om Georg Henrik von Wright essäistik på *Svenska Litteratursällskapet* 4.11.2011. Jag vill tacka artikelns två anonyma förhandsgranskare för fina kommentarer, som givit anledning till några omskrivningar och tillägg i den sista versionen.

för sitt arbete med utgivningen av Ludwig Wittgensteins (1889–1951) postuma skrifter i egenskap av en av de tre arvtagarna till Wittgensteins litterära kvarlåtenskap (de övriga var Elizabeth Anscombe och Rush Rhees). Han efterträdde också Wittgenstein som professor i filosofi i Cambridge, där han verkade 1948–1951.

I de nordiska länderna var von Wright även välkänd som samhällsdebattör och kulturkritisk essäist. Det är knappast en överdrift att kalla honom för en av sin tids ledande nordiska intellektuella. Bland hans kulturkritiska skrifter intar boken *Vetenskapen och förnuftet* (hädanefter VoF), som utkom 1986, en särskild position. I Sverige gav den bland annat upphov till debattserien "Förnuft till döds" i *Svenska Dagbladet*, i vilken också ledande politiker som Carl Bildt och Bengt Westerberg deltog.² Tidigare samma år hade den finländska sociologen Erik Allardt under *Vetenskapsdagarna* i Helsingfors väckt stor uppmärksamhet med ett inlägg där han med en tydlig hänsyftning till von Wright lyfte fram de röda khmerernas skräckregim i Kambodja som ett exempel på vad en vetenskapsskeptisk hållning kan utmynna i.³

Vetenskapen och förnuftet är en bok om det västerländska förnuftets kris. Boken omspanner teman som samtidens irrationella strömningar, den tekniska rationalitetens övervalde, förnuftets kulturrelativism och den intelligibilitetskris som häftat vid den moderna fysiken allt sedan kvantfysikens genombrott under tidigt 1900-tal. Den breda paletten gör samtidigt boken svår, eftersom läsaren inte riktigt kan se hur de olika trä-

---

² Debatten i SvD innefattande sammanlagt 19 bidrag och pågick 5.4.–14.6. 1987. von Wrights eget bidrag inskränkte sig till den avslutande kommentaren "Jag tror varken på 'den ljusnande framtid' eller på 'den gamla goda tiden'", SvD 14.6. 1987.

³ Allardts föredrag finns publicerat i tidskriften *Nya Argus* 1-2/1987 under rubriken "Vetenskapen och samhällsutvecklingen". För en utförligare kommentar om de båda debatterna och von Wrights roll som intellektuell se Österman 2009, 2011 och 2016.

darna kopplar till varandra. Kritiken av den tekniska rationalitetens dominans i vår kultur framstår ändå tydligt som huvudtemat. Att det rör sig om ett fenomen som von Wright såg mycket allvarligt på vittnar till exempel följande skarpa formulering om:

Den i den tekniska rationalitetens tvångströja insnörda människan leds in i ett av oförnuft och primitiva instinkter styrt samhälle, där makten och våldet undanträngt humaniteten som ideal. (VoF 18).

Vad är då *teknisk rationalitet*? Det handlar om ett tänkande som uteslutande inriktar sig på att behärska *medlen* för att uppnå olika målsättningar, men saknar resurser för att granska målsättningarnas legitimitet (VoF 17-18). En samhällsutveckling som styrs av den tekniska rationaliteten karakteriseras av ett ständigt sökande efter större effektivitet och en övertro på teknologiska lösningar. Resultatet kan skönjas till exempel i form av den miljökras som på allvar började uppmärksammas vid tiden av publicerandet av VoF i medlet av 1980-talet. Enligt von Wright blir utvägen trots detta inte att överge förnuftet som sådant. Hoppet står i stället till en *särskild form* av mänskligt förnuft, som han benämner *värderationalitet*. Det rör sig ändå inte om ett helt nytt sätt att tänka, utan snarare om att återvinna ett förnuft som spelat en betydande roll i den västerländska kulturens vagga, det antika Grekland.

Mot bakgrunden av den avgörande betydelse värderationaliteten tillskrivs för vår civilisation, framstår analysen av vad det egentligen handlar om som överraskande knapp i VoF. Mycket av det väsentliga förefaller faktiskt att rymmas i följande korta stycke:

Den lever förnuftigt, vars önsknings i stort sett motsvarar vad den behöver. Att veta, vad man behöver, är att veta vad som är bra eller illa för en. Detta vetande är en särskild form av förnuftighet som har litet gemensamt med former av teknisk och vetenskaplig rationalitet ... Den kunde kallas värderationalitet, en insikt i det rätta sättet att leva, "det goda livet". Aristoteles kallade den

phronesis, en term som ibland översätts med "praktisk visdom" (inte att förväxla med teknisk färdighet). Ett annat namn på den är *besinning*. (VoF 140f.).

Men vad är det då människan egentligen behöver och hur når hon kunskap om detta? Så väldigt mycket mera tycks det inte gå att få ut av von Wrights tankegång än att det hänger ihop med vad som är "bra eller illa för en". Till detta kan läggas att hänvisningen till Aristoteles och begreppet *phronesis* faktiskt inte alls utvecklas i VoF. Det är alltså svårt att undvika känslan av att någonting väsentligt saknas. Den sparsamma beskrivningen är märklig också mot bakgrunden av att de involverade frågeställningarna ingalunda var helt nya för von Wright då boken skrevs. 1978, åtta år före VoF, hade von Wright nämligen givit ut essäsamlingen *Humanismen som livshållning* (hädanefter HsL), i vilken ingår en sektion med rubriken "Naturen, människan och den vetenskapligt-tekniska revolutionen" som tydligt förebådar tankarna i VoF. Särskilt i sektionens avslutande essä "Natura non vincitur nisi parendo"⁴ finns en utredning som åtminstone vid första påseendet ser ut att innefatta precis den typ av klarläggande som saknas i den senare boken – låt så vara att von Wright i det här sammanhanget inte använder sig av uttrycket "värderationalitet", utan i stället talar om "målsättningsars förnuftighet eller oförnuftighet" (HsL 87). Är det alltså meningen att vi skall gå tillbaka till den äldre boken för att förstå vad som avses i den senare, eller skall vi tvärtom dra slutsatsen att det han publicerat om saken ett knappt decennium tidigare nu saknar betydelse (eftersom det saknas hänvisningar)? Den med värderationaliteten intimt sammankopplade frågan om *människans goda* intar dessutom en central plats i von Wrights bok *The Varieties of Goodness* (1963, hädanefter VG), som han själv ansåg vara sitt främsta filosofiska arbete.⁵ Men i

---

⁴ Ungefär "För att vinna över naturen måste vi lyda den".

⁵ Att von Wright faktiskt aldrig övergav den bedömningen framgår av hans sena självbiografi *Mitt liv som jag minns det* (von Wright 2001, 203).

VoF finns knappast något spår av denna diskussion, heller. Betyder det att värdeteorin i VG helt förlorat sin relevans?

Med dessa frågor som utgångspunkt skall jag i det följande göra ett försök att förstå hur von Wright tänker om värde och värderationalitet i VoF.

2.

För att förstå förhållandet mellan HsL och VoF är även tidsbestämningen av den tidigare texten av ett visst intresse. Även om HsL publicerades så sent som 1978, visar en närmare granskning nämligen att en del av de ingående essäerna är betydligt äldre. Således ingick till exempel texterna i sektionen "Naturen, människan och den vetenskapligt-tekniska revolutionen" ursprungligen i en essäcykel i fyra delar publicerad i *Nya Argus* 1962, alltså nästan 25 år före VoF. Då dessa tidsmässigt sammanfaller med utgivningen av *The Varieties of Goodness* 1963, går det, som jag skall visa, inte oväntat att påvisa en betydande samstämmighet i argumentationen. Därmed kan värdefilosofin i de ifrågavarande essäerna också anses motsvara det centrala i von Wrights värdefilosofiska tänkande.

Låt oss då titta lite närmare på vad von Wright egentligen säger om *förnuftighet i avseende på målsättningar* i essän "Natura non vincitur nisi parendo". Eftersom skillnaderna mellan versionen i HsL och den tidigare versionen i *Nya Argus* är rent stilistisk, kommer jag i det följande uteslutande att hålla mig till texten som den föreligger i HsL.

För att förstå von Wrights diskussion kring målsättningsrationalitet i "Natura non vincitur nisi parendo" gör vi klokt i att först titta på hur han uppfattar begreppet *målsättning*.

En målsättning är ett uttryck för en värdering. Ett mål är något som tyckes oss gott att uppnå och som därför eftersträvas. Det är någonting som vi vill få eller bli, – inte som medel till någonting annat utan därför att vi finner det värdefullt (för oss) i sig självt. (HsL 86).

Här kan man förstås fråga sig om von Wrights förståelse av målsättningar är den mest intuitiva. Måste en målsättning alltid vara ett uttryck för en värdering? Eftersom min avsikt endast är att komma på det klara med eventuella förskjutningar i *von Wrights* sätt att tänka, lägger jag ändå här frågor av den här typen åt sidan.

En målsättning är alltså någonting vi vill få, eller bli, för att vi finner det värdefullt för oss i sig självt. För att avgöra om någonting är värdefullt i sig självt finns, enligt von Wright, ingen objektiv standard att tillå - "Värderingar och därmed målsättningar är engång för alla inte objektivt riktiga och oriktiga på samma sätt som åsikter i vetenskapliga och andra 'faktiska frågor'" (HsL 87). I denna mening är von Wright, åtminstone i början av 1960-talet, *värdessubjektivist*.⁶

Vi kan alltså inte säga att en målsättning är rätt eller fel i betydelsen sann, eller falsk (HsL 87). Ändå kan vi skilja mellan *förnuftiga* och *oförnuftiga* målsättningar. Även om målsättningar alltid är önskade *i sig*, kan *konstellationen* nämligen vara sådan att förverkligandet av en målsättning inte, som helhet, motsvarar vad agenten "verkligen" önskar. von Wright illustrerar sin tanke med hjälp av "ett välbekant typexempel från vardagstillvaron":

Låt oss tänka på en man, som målmedvetet strävar mot en position i samhället - eller på en anställd i ett företag, som satt som sitt mål att bli en av ledarna i företaget. Han arbetar hårt för att komma framåt. Han måste försaka allehanda nöjen och förströelser, kanske också utsätta sin hälsa för påfrestningar.

---

⁶ von Wrights värdessubjektivism kunde, tror jag, sammanfattas så här: X är värdefullt för A i sig självt om, och endast om, A *vill* önskar ha, eller bli, X för dess egen skull. (Jfr. också omnämmandet av den "kärna av sanning" som finns hos värdessubjektivismen, HsL 87).

Låt oss vidare anta, att målet nås. Det kan hända, att tillfredsställelsen är stor och att ingenting, som händer senare kommer personen i fråga att ångra sin tidigare målsättning. Men alltid går det inte så lyckligt. Kanske finner han, att han slitit ut sig på vägen mot målet eller att han försummat något viktigt – t.ex. sin familj – som det nu är för sent att gottgöra. Kanske är hans nyvunna ställning förbunden, inte bara med ökat inflytande eller ekonomiska förmåner eller båda utan också med ansvar och bekymmer som, om han hade kunnat förutse dem, hade gjort målet mindre lockande än det nu tedde sig på avstånd. Kanske kommer han rent av till uppfattningen, att det goda, som han åtrådde, inte var värt sitt pris. Den ursprungliga målsättningen befinnes, vid närmare eftertanke och i ljuset av nya erfarenheter, ha varit oförnuftig. (HsL 87-88).

Mannen i exemplet finner, väl att märka, inte att den uppnådda ställningen som företagsledare skulle sakna värde. Hans insikt är att den inte är *värd sitt pris*, det vill säga de uppoffringar förverkligandet av målsättningen inneburit och de förändringar i livet den eftertraktade positionen medfört. En målsättning som inte är värd sitt pris kan också beskrivas som *oförnuftig* (och *vice versa* för en *förnuftig* målsättning). Grunden för rationalitetsbedömningen av en målsättning ligger alltså i att väga målet i sig mot *kausalsammanhangen* som ansluter sig till dess förverkligande, eller "de nödvändiga ansträngningarna för att nå målet och de oavsiktliga följderna av att målet nås" (HsL 88).⁷

Även om exemplet med företagsledaren som sådant kan kännas lite artificiellt – man kan ju till exempel undra om ställningen som företagsledare faktiskt alltid är önskad just för sin egen skull – förefaller grundtanken ändå tämligen klar: trots att värdegrunden för målsättningar ytterst ingenting är utöver

---

⁷ I denna mening kan man säga att även våra målsättningar kontrolleras av naturen, HsL 87.

subjektiva preferenser, inbegriper förverkligandet av en målsättning ett kausalsammanhang där även andra grundläggande önskningar kan beröras. En målsättnings rationalitet avgörs alltså uttryckligen med hänsyn till denna helhet.

Låt oss stanna upp för att titta på de ovan antydda likheterna mellan resonemanget om förnuftighet i HsL och den värdeteori von Wright lägger fram i VG. I det värdeteoretiska huvudverket finns, i och för sig, ingen särskild fokusering av begrepp som *rationalitet* eller *förnuftighet*. Däremot finns det en elaborerad diskussion om *människans goda*, som har uppenbara paralleller till diskussionen om förnuftighet i HsL. I huvudsak går tanken ut på att det som är *bra för en person* bestäms av vad personen *hellre skulle vilja ha* som en ingrediens i sitt liv, givet att han, eller hon, skulle vara fullständigt informerad om de vidhängande kausala omständigheterna kring sitt val. På motsvarande sätt är någonting *illa för en person* givet att denna, med fullständig information om de associerade orsakssambanden, skulle välja *frånvaron* av detta något.⁸ Likheten mellan tankegångarna i HsL och VG är slående, även om det kanske inte är fullt klart hur sambandet mellan en förnuftig målsättning och det som är bra eller illa för en person exakt skall stivas ut.⁹ För artikelns syften räcker det kanske ändå med att allmänt konstatera att grunden för en rationalitetsbedömning av en agents målsättning kan återföras på en bedömning av det som är bra

---

⁸ Mer precist är *X bra för en person* givet att denna person skulle föredra " $X+C$ " över " $\text{icke-}X + C'$ ", medan *X illa för en person* givet att preferensen var den omvända. C och C' betecknar de kausala omständigheterna (förutsättningar och konsekvenser) kring närvaron respektive frånvaron av X . (VG 107).

⁹ Är en målsättning oförnuftig för en person om förverkligandet av denna är illa för henne, eller kunde det rent av räcka med att förverkligandet inte tillhör hennes goda (som *neutralt* eller *illa för*)? Avgörs frågan om vad som är förnuftigt eller oförnuftigt av det ideala, aldrig realiserbara valet som förutsätter en "fullkomlig överblick" eller kan det räcka med att en person bara har den överblick den rimligen kan ha?

eller illa för ifrågavarande agent. Det betyder också att vi nu, efter att ha konsulterat den med ursprungstexten till HsL samtida terminologin i VG, kan ge en beskrivning av exemplet med mannen som vill bli företagsledare som gör passagen lättare att jämföra med den betydligt senare diskussionen i VoF. Vi kan nämligen säga att det mannen egentligen kommer underfund med är att det var *illa för honom* att bli företagsledare.¹⁰

3.

Med detta klarläggande av hur von Wright tänker på rationalitetsöverbäranden kring målsättningar och värdeomdömen i bagaget vill jag nu föra läsaren tillbaka till VoF. Handlar det, efter en faktiskt tid på vid pass 25 år, fortfarande om i grunden samma teori?

Låt oss börja med att försöka uttrycka det som sägs om värderationalitet i VoF utgående från de distinktioner vi mött i HsL och VG. I inledningen till det tidigare citerade centrala avsnittet i VoF säger von Wright alltså så här:

Den lever förnuftigt, vars önskningar i stort sett motsvarar vad den behöver. Att veta, vad man behöver, är att veta vad som är bra eller illa för en. (VoF 140).

Av fortsättningen framgår det att just denna kunskap, att *veta* vad man behöver, och följaktligen att veta vad som är bra eller illa för en, är det som kallas för *värderationalitet*, eller "en insikt i det rätta sättet att leva, 'det goda livet'".

Den noggranna läsaren noterar givetvis genast att citatet innehåller ett begrepp som inte ännu diskuterats, det vill säga *behov*. Jag skall snart återkomma till detta. Men låt mig först ta

---

¹⁰ För läsare som i detalj vill reda ut sambanden mellan exemplet i essän i HsL och resonemanget kapitlet "The Good of Man" i VG rekommenderar jag att utgå från den i bägge sammanhangen förekommande formuleringen "vara värd ditt pris" (se särskilt VG 108).

fasta på den i jämförelse med den tidigare essän lättast kommensurabla delen, tanken om att värderationalitet är att veta vad som är bra eller illa för en. Den tanken kan vi nämligen lätt explicera inom ramen för den tidigare analysen. Att veta vad som är bra eller illa för en handlar ju, enligt detta, i huvudsak, om att veta vad man skulle vilja, eller inte skulle vilja, se förverkligat i sitt liv givet att man var fullständigt informerad om de vidhängande kausala sammanhangen. Frågan blir nu, om detta sätt att förstå värderationalitet är förenligt med, och förhoppningsvis även klarläggande för, innehållet i VoF? Även om det saknas direkt textuell evidens i form av en konklusiv kommentar från von Wrights sida, finns det enligt min uppfattning flera tecken som tyder på att det skett en förskjutning i von Wrights uppfattning om värde, och den därmed förknippade rationaliteten, då vi kommer till VoF – börjande från den triviala anmärkningen att von Wright faktiskt inte gör något försök att återkoppla till det han tidigare själv skrivit om värde. I det följande skall jag särskilt fokusera på två av dessa, det nyss nämnda särskilt i VoF uppträdande särskiljandet av *önskningar* och *behov*, samt den återkommande skarpa avgränsningen till *teknisk rationalitet*. Samtidigt kommer vi att få anledning att ta in ytterligare några artiklar av von Wright i diskussionen.

4.

Jag börjar med frågan om relationen mellan *behov* och *önskningar*.

Även om jag i min sammanfattning av diskussionen om målsättnings rationalitet i HsL inte särskilt nämnt *behov*, betyder det inte att begreppet helt skulle saknas i det sammanhanget. Det är ändå uppenbart att det spelar en undanskymd roll. Den enda hänvisningen till behov jag hittat i "Natura non vincitur nisi parendo" är faktiskt följande.

Den oförnuftighet, som det gäller att vara på sin vakt mot vid planerandet och verkställandet av tekniska reformer, härrör främst från kortsiktigheten i överblicken av de

kausala sammanhangens återverkningar på våra *behov och önskningar*. (HsL 89, min kursiv.).

Jag vill här särskilt fästa uppmärksamheten vid formuleringen "behov och önskningar" (min kursiv), som ju förefaller antyda att det inte finns en självklar prioritet, eller skillnad, mellan entiteterna. Det här vill jag kontrastera mot det senaste citatet från VoF, ur vilket det tydligt framgår att behov skall uppfattas som en *måttstock* för (den förnuftiges) önskningar. Således har också formuleringen "Man måste skilja mellan önskningar och behov" en naturlig hemvist i VoF (140, min kursiv.), medan någonting motsvarande inte förekommer i den i HsL ingående essän. Men exakt vari består förändringen i den von Wrightska begreppsbyggnaden?

Hänvisningarna till *behov* är, som sagt, sparsamma i den tidigare essän. Följaktligen finns det inte heller någon utredning av den exakta platsen för *behov* i den begreppsliga ramen som von Wright här spänner upp. I VG hittar man däremot en explicit definition av *behov* i termer av det som är *illa för en person* – "Avsaknaden eller förlusten av det man behöver är illa för en, någonting ont" (VG 108, min övers.)¹¹. Det här sambandet tror jag att vi lugnt kan ta som representativt för hur von Wright tänker om behov vid den aktuella tidpunkten. Därigenom kan vi också förstå varför von Wright inte betrakta människans behov som rättesnören för hennes önskningar i "Natura non vincitur nisi parendo". Enligt den värdesubjektivism von Wright vid denna tidpunkt förfäktar, är det ju ytterst just *individuella önskningar*, eller *preferenser*, som bestämmer vad som är *bra*, eller *illa*, för en människa. I denna mening blir önskningar också grundläggande för behov, snarare än tvärtom, även om det kanske går att tänka på behov som grundläggande för det mänskliga "verkligen önskar". Men det är i så fall också värt att

---

¹¹ Originallet lyder "The needed is that, the lack or loss of which is a bad thing, an evil". Det framgår av kontexten att von Wright tänker sig att "a bad thing" innefattar en implicit referens till en person saken är *dålig för*.

notera att det inte är *så* von Wright uttrycker sig då han betonar behovens roll som rättesnören för våra önskningar i VoF.

Det är förefaller också klart att det inte går att förklara förändringen i språkbruket kring önskningar och behov utgående från en förskjutning i von Wrights förståelse av den roll behovet spelar för människans goda. Definitionen som presenteras i VG utgör nämligen ett element som vi med säkerhet kan säga att förblir intakt i von Wrights tänkande ända fram till VoF, där han formulerar sambandet så här "ett behov kan definieras som något, som det är *illa* för en att inte få tillfredsställt". Min slutsats är att grunderna till den förändring som kan skönjas i von Wrights sätt att uttrycka sig om önskningar och behov faktiskt måste sökas i en förändrad uppfattning om *människans väl*. Vi är alltså tillbaka vid frågan om värdefilosofin i VoF.

Så här långt har vi knappast kommit längre än till en förstärkt misstanke om att den från tidigt 60-tal härstammande uppfattningen om människans väl som ytterst återförbar på individens subjektiva preferenser inte längre gäller i VoF. Vad som kommit i stället är det, som sagt, svårt att få klarhet i enbart utgående från bokens text. Lyckligtvis finns det en annan väg vi kan ta. Det visar sig nämligen att von Wright under 1980-talet även på annat håll diskuterat ett antal frågor som ansluter sig till tematiken i VoF.

5.

Den första källan jag skall titta på är artikeln "Om behov", som ingick i *Filosofisk Tidskrift* 1/1982 (i fortsättningen kallad OmB). Rent tidsmässigt placerar den sig alltså mittemellan HsL och VoF. Särskilt med vetskap om den noggrannare tidsbestämningen av de relevanta avsnitten i HsL kan man förstås ändå vänta sig att OmB rent innehållsligt skall stå närmare det senare verket. Det visar sig också vara fallet. I själva verket finns mycket av det väsentligaste i den i tiden så uppmärksammande civilisationskritiken som ingår i VoF redan på plats i OmB, det är endast den historiska exposén över det vetenskapliga tänkandets härkomst som saknas (denna upprepar förövrigt en hel

del från essäerna i HsL). Samtidigt utgör OmB också en tydlig indikation om vad von Wright åtminstone vill bevara från VG, nämligen just sättet att uppfatta *behov*.

I mitt arbete *The Varieties of Goodness ...* har jag tidigare gjort ett försök att bestämma begreppet. Min 'definition' kan parafraseras så här: En varelse behöver sådant, som det är illa för den att undvara. (OmB 1).

Ändå vill jag hävda att en lite förskjutning ägt rum i von Wrights sätt att tänka om behov, som har att göra med användningen av termen "varelse". För denna markerar ju genast att diskussionen om behov ingalunda avser bara människor, utan också djur. Detta perspektiv är visserligen inte helt frånvarande i VG,¹² och jag hyser ingen större tvekan om att von Wright kunde ha använt en liknande formulering även vid tidpunkten för tillblivelsen av denna. Ändå kan man inte bortse från att frågan om behov uttryckligen kommer upp i kapitlet "The Good of Man", och därmed huvudsakligen får rollen av en begreppslik pendang till analysen av *människans* goda.

I OmB följer von Wright däremot tydligt en annan väg. Det vidgade perspektivet på varelsers väl och varelsers behov utgör nu en väsentlig komponent i det bärande resonemanget. Den initiala diskussionen om behoven hos växter och djur finns nämligen inte bara där för att illustrera språkanvändningen, som var fallet i VG, utan medför också att någonting nytt kryper in i analysen. Nu skriver von Wright nämligen så här:

Det som en människan behöver för sitt väl eller för att inte fara illa kunde också kallas det som en människa behöver *såsom människa*. (OmB 10).

Konsekvenserna av att diskussionen om människans goda förankrats i en vidare diskussion av levande varelsers väl är, enligt

---

¹² Se framförallt diskussionen i VG 50. En mera subtil indikation om den vidgade ansatsen i OmB är att von Wright i VG ännu ofta alternerar mellan termerna "man" (människa) och "being" (varelse).

min mening, två. Den första är att tanken om *artens* betydelse har kommit in i bilden. Von Wright tycks alltså mena att i likhet med hur hundens väl förutsätter att den har vad den behöver *som just hund*, skall vi tänka att människan kan realisera sitt väl förutsatt att hon har det hon behöver *som människa* – även om han kanske aldrig uttrycker det riktigt så explicit. Den andra följden är idén om att vi kan förstå människan som bestående av en del som är gemensam med djuren och en del som är särskild för människan. Således gör von Wright en skillnad mellan människans "animaliska behov" och hennes "specifikt mänskliga behov".

Till de animaliska behoven räknar von Wright "behovet av näring, av skydd mot vädrets växlingar, av en fredad plats att uppföda sin avkomma på". Om de *specifikt mänskliga behoven* skriver han, åter, följande:

En kärleksfull och trygg omgivning, särskilt i barndomen och under uppväxtåren, uppfostran till ett liv i den människogemenskap, som man naturligt hör till, möjligheter att få och ge bevis på kärlek och ömhet: detta är vad människan behöver utöver den animaliska tillfredsställelsen. (OmB 11).

von Wright förefaller här kanske mest att räkna upp villkor som är självklara för de flesta. Ändå är det långt ifrån klart hur specifikationerna kunde förenas med den utarbetade analys av människans goda han presenterat i VG – börjande från det faktum att utstavadade substantiella villkor av den här typen helt saknas i det värdefilosofiska huvudverket. Den huvudsakliga strategin för att rädda tanken om en kontinuitet i von Wrights värdefilosofiska tänkande förefaller ändå rätt klar. Kunde vi inte helt enkelt uppfatta de substantiella villkoren för ett gott liv von Wright specificerar i OmB som den slags liv *alla*, eller åtminstone *de flesta*, skulle välja givet att de idealiserade kraven på en *fullständig kunskap om vidhängande kausala sammanhang* skulle vara uppföljda? Resonemanget kunde, i så fall, jämföras med Rawls berömda sätt att grunda sina rättvisepprinciper. I det sammanhanget är ju huvudtanken att rättvisepprinciperna

Rawls formulerar motsvarar dem man *skulle välja* givet att de ideala villkoret om ett val bakom "en okunnighetens slöja" skulle vara uppfyllt.

Det är ändå inte lätt att förena denna tolkning av von Wrights tänkande i OmB med det förtydligande som följer genast efter specificerandet av de specifikt mänskliga behoven:

Men också dessa "högre" behov har sin animala förankring. Vi finner dem i deras rudimentära former i djurvärlden. Det specifikt mänskliga synes bara bestå i de komplikationer, som följer av att människan är en talande varsel ... och därför, allena i djurriket, utvecklar livsformer som vi kallar *kultur*. (OmB 11).

Man kan, tycker jag, därmed nog inte undgå föreställningen om att någonting radikalt ägt rum i von Wrights tänkande. För bygger inte den "fiktiva proceduren" för att bestämma människans goda han beskriver i VG sist och slutligen ändå på idén om människan som *unik själbestämmande* i avseende på sitt väl, låt så vara att människor kanske skulle tendera att välja liv som uppfyller samma generella villkor? Men utgående från det von Wright nu skriver i OmB tycks det snarare vara så att det är precis denna mänskliga autonomi, eller föreställningen om en kulturellt baserad "mänsklig överhöghet", han vill ifrågasätta som utgångspunkt för människans *eget* väl.

Jag skall strax återkomma till denna fråga. Först vill jag ändå lyfta in ytterligare en källa från det aktuella 1980-talet i diskussionen.

6.

Artikeln "Rationality: Means and Ends" (hädanefter RME) torde utgöra den mest elaborerade texten Georg Henrik von Wright skrivit om olika former av rationalitet. Att den därutöver publicerades samma år som VoF gör den särskilt intressant för att klarlägga de frågor om värderationalitet som förblivit oklara i boken. Till detta kan läggas att von Wright här, efter en

faktisk tid på nästan 25 år, använder sig av ett exempel som intill förväxling liknar den ovananförda historien från HsL om mannen som vill bli företagsledare. Om det skall finnas en väsentlig skillnad mellan den tidiga tanken om målsättningsrationalitet och den senare tanken om värderationalitet, borde den ändå gå att finna i *nyanserna* mellan de två framställningarna.

Så här ser exemplet ut i RME 1986:

En man vill, om möjligt, uppnå en ledande position i ett företag. Han planerar sin utbildning som ett medel till detta mål – till exempel genom att kombinera en juridikexamen med en ekonomexamen. Han har framgång och uppnår en hög inkomst, men blir också tvungen att axla ett tungt ansvar. Som en följd av detta försummar han sin familj och skadar också sin hälsa genom att arbeta för mycket. Han kanske börjar undra om hans livsföring är *bra för honom*. Borde han ha accepterat en lägre position med ett mindre ansvar, men också med mindre stress och mera tid för familj och rekreation? Det kanske blir allt mera uppenbart för honom själv, och även för andra, att han skulle ha haft ett bättre liv om han inte haft så ambitiösa målsättningar. Måhända finns det ännu tid för honom att ge sitt liv en ny riktning – till exempel genom att gå tidigt i pension. Men kanske det är för sent – hans hälsa har tillfogats irreparabel skada. Han kan inte längre använda sig av den "praktiska visdom" han nyligen vunnit. (RME 65-66, min övers.).¹³

---

¹³ Originallet lyder: "A man wants to ascend, if possible, to a leading position in some business enterprise. He plans his education as a means to this end - say by combining a degree in a law school with a degree in a business school. And he succeeds. He has a high income but he also has to shoulder heavy responsibilities. As a consequence he will neglect his family and, by working too hard, impair his health too. He may begin to wonder whether the life he leads is *good for him*."

Det råder, som sagt, ingen tvekan om att avsnittet till hög grad liknar exemplet von Wright använde redan i början på 60-talet. En noggrannare granskning visar ändå några intressanta skillnader. Medan mannen i det tidigare exemplet kommer till "att det goda, som han åtrådde, [kanske] inte var *värt sitt pris*" (min kursiv), börjar mannen i det senare exemplet undra om livet han lever är *bra för honom*. Där den första mannen finner att "den ursprungliga målsättningen ..., vid närmare eftertanke och i ljuset av nya erfarenheter, *har varit oförnuftig*" (min kursiv), börjar den andra mannen att inse att *hans liv kunde ha varit bättre* om han ställt sig mindre ambitiösa målsättningar. Till detta kan läggas att termen "praktisk visdom" endast förekommer i det senare exemplet. Skiftningarna visar sig, mycket riktigt, betydelsefulla.

Som den tydligaste förändringen framstår omständigheten att von Wright inte längre bygger exemplet kring frågan om huruvida den uppnådda ställningen som företagsledaren är *värd sitt pris* eller inte. Det betyder ändå inte att formuleringen helt skulle ha försvunnit ur diskussionen i RME. I sin analys av exemplet börjar von Wright nämligen med att ställa följande fråga, där han använder sig av det weberska begreppet för mål-rationalitet, "Zweckrationalität":

Hur skall vi förstå "logiken" i situationen vi föreställer oss?
 Var mannens handlande då han försökte förverkliga sin
 målsättning inte *zweckrational*? Visade sig målsättningen,

Ought he to have accepted a lower position with less responsibility but also less stress and more opportunity for family life and relaxation? And it may become obvious to him, and to others too, that he would have had a better life had he set himself less ambitious ends. Perhaps there is still time for him to gear his life in a new direction - *e.g.* by seeking early retirement. Or perhaps it is too late - his health has suffered irreparable damage. He can no longer avail himself of his newly acquired 'practical wisdom'."

när allt kommer omkring, som "något gott" som inte var värt det "pris" användandet av de medel som krävdes in-
nebar? (RME 66, min övers.).¹⁴

Men det som von Wright uppfattade som det väsentliga i be-
skrivningen av det tidigare exemplet, blir nu, på sin höjd endast
en *aspekt* av hur det senare exemplet skall förstås. Han skriver:

Det är sant att vi ibland talar om omständigheter som vi
senare kan komma att ångra – som till exempel en försäm-
rad hälsa – som ett "pris" en person fått betala för det han
uppnått (sitt mål). Till den del det handlar om en ration-
ellt förutsägbar bieffekt (*Nebenfolge*) av att vissa medel an-
vänts för att uppnå målsättningen kan den med rätta in-
beräknas i "priset" då personens handlingar bedöms uti-
från aspekten *Zweckrationalität*. Men på det hela taget till-
hör frågan om hur utvärderingen av de senare conse-
quenserna återverkar på målsättningarna *en annan di-
mension av rationella överväganden*. (RME 88, min kursiv.
och övers.).¹⁵

---

¹⁴ I avsikt att åstadkomma en någorlunda ledig svenska är mina över-
sättningen inte alltid helt ordagranna. Här lyder originalet så
här: "How shall we understand the 'logic' of the case which we imag-
ine? Was his action in pursuing the end not *zweckrational*? Was, after
all, the end a 'good' not worth the use of the means as a 'price'?"

¹⁵ Originalet lyder: "It is true that we sometimes speak of things which
may cause later regret – such as for example impaired health – as
a 'price' which a man had to pay for some achievement (end) of his.
And to the extent that this was a rationally foreseeable side-effect (*Ne-
benfolge*) of the use of some means to the end it should indeed count
as part of the 'price' when his actions are judged under the aspect of
Zweckrationalität. But on the whole the way in which the evaluation of
the later consequences recoils back on the ends belongs in a different
dimension of rational deliberation."

Den väsentliga skillnaden mellan de två analyserna kan, vill jag mena, förstås enligt följande. Analysen av exemplet i HsL bygger helt och hållet på det han i RME, följande Max Weber, kallar för *Zweckrationalität*. I den senare artikeln har han däremot kommit fram till att de insikter företagsledaren tvingas göra i själva verket engagerar *en annan form* av rationalitet, som rimligen måste vara just det han i VoF skulle kalla för *värderationalitet*. Därmed måste vi förstås också akta oss för att slentrianmässigt söka en likhet mellan detta begrepp och tanken om *målsättningsars rationalitet* som den presenteras i HsL. För eftersom den senare, enligt von Wright, bara är ett variant av *Zweckrationalität* – eller *teknisk rationalitet*, som han kallar det i VoF¹⁶ – handlar det tvärtom om rationalitetsformer som tillhör den för honom så väsentliga *motsättningen* han vill lyfta fram. Sålunda förefaller det slutgiltigt klart att begreppet *värderationalitet*, som det förekommer i VoF, inte kan klarläggas genom att söka stöd i det von Wright skrivit i HsL.

7.

Men då är vi förstås tillbaka vid frågan om hur von Wright egentligen tänker sig begreppet *värderationalitet*. RME visar sig värdefull också för denna fråga. I artikeln förekommer visserligen aldrig termen "värderationalitet", däremot talar von Wright utförligt om "praktisk visdom" och "phronesis". Som vi redan sett betraktar von Wright de tre termerna som utbytbara sätt att tala om en och samma form av rationalitet (se det första citatet ovan). Därmed förefaller det också berättigat att använda RME för att försöka fylla ut den hänvisning till Aristoteles som endast i förbigående noteras i VoF.

---

¹⁶ I VoF (22) beskrivs *teknisk rationalitet* som "en lite förallmänligad form av Max Webers berömda begrepp *Zweckrationalität*". I detta sammanhang går jag inte in på huruvida von Wrights sätt att presentera Weber är adekvat eller inte, precis som jag tänker avstå ifrån att granska hans Aristoteles-tolkning.

Värderationalitet skall alltså vara någonting *annat* än teknisk rationalitet, och därmed också någonting annat än den rationalitet som avser målsättningar som von Wright behandlat i HsL. En första aspekt av detta är att det inte skall gå att återföra värderationaliteten på kategorin av instrumentella resonemang rörande medel för ett mål. Men von Wright vill, tror jag, också betona att det inte handlar om en ren *teoretisk* kunnsighet, utan om en i grunden *praktisk* förmåga. Jag börjar med den första frågan.

von Wright försöker alltså bestämma den form av rationalitet som är involverad då vi granskar våra målsättningar, men som ändå inte innebär en instrumentell värdering i förhållande till ett yttersta, eller åtminstone mera primärt, mål. Han förklarar det så här:

En person kan som sin målsättning eftersträva saker som är bra för honom – men att dessa saker är bra för honom innebär inte att de, i sin tur, utgör *medel* för hans välmående (goda liv) betraktat som ett mål. Däremot kan de sägas ingå i hans goda, som ingredienser eller beståndsdelar. (RME 67, min övers.).¹⁷

Tanken är alltså att en bedömning av en målsättning ur *det goda livets* perspektiv är någonting annat än att göra en bedömning utgående från en målsättning som att till exempel bli rik eller få ett inflytande (se också RME 68). Det handlar alltså om att förstå målsättningen som en möjlig beståndsdel av det goda livet. Men ligger detta inte i så fall rätt nära det sätt på vilket von Wright uttryckte sig i VG, där han säger att det som är bra för oss är liktydigt med det som är "en *positiv beståndsdel* av vårt

---

¹⁷ Originallet lyder: "A man may pursue as an end things which are good for him – but that these things are good for him does not mean that they, in their turn, are means to his well-being (good life) as an end. They may, however, be said to belong to his good, to be ingredients or constituent parts of it."

goda (vår välfärd)" (VG 107)? Vi får ändå inte glömma att frågan om *vårt goda* genomgått en förändring. Nu handlar det inte längre om den med teknisk rationalitet förknippade frågan om vilka preferenser en (om kausala omständigheter) idealt informerad person skulle ha. I stället för von Wright fram en tanke som vi redan stiftat bekantskap med i samband med genomgången av OmB, det vill säga föreställningen om människans goda som, i någon mening, ekvivalent med hur en växt eller ett djur kan trivas. Särskilt om *bedömningen* av huruvida en människa har det bra¹⁸ skriver han så här:

Det finns en likhet mellan att bedöma huruvida en människa har det bra och att bedöma huruvida en växt trivs eller huruvida ett djur är välanpassat – även om frågan är mycket mera komplicerad. (RME 67, min övers.).¹⁹

Det som krävs för bedömningen är den form av psykologisk insikt som vi kunde kalla för *människokänedom* (RME 68). Jag föreställer mig att denna människokunskap kunde uppfattas som likartad med den, nästan intuitiva, kunskap en biolog kunde ha om växter eller djur – eller kanske ännu hellre en trädgårdsmästare och en djurskötare. Även här erbjuder von Wright ändå läsaren en allmän beskrivning av det goda livets villkor:

I stora drag kan man säga ... att en människa har det bra om hon får sina grundläggande behov av föda och skydd uppfyllda, har en sysselsättning som motsvarar hennes förmågor och intressen, känner sig trygg i vänskapsrelationer, inte tvingas uppleva återkommande eller varaktiga misräkningar i form av sociala motgångar, fysisk

---

¹⁸ von Wright använder genomgående uttrycket "enjoys his good", som inte tycks ha en direkt motsvarighet i svenskan. Jag har stannat för att använda det vardagliga uttrycket "ha det bra".

¹⁹ Originalen lyder: "To judge whether a man enjoys his good is not unlike judging whether a plant is thriving or an animal well adjusted – only far more complicated."

svaghet eller oförmåga – eller, kort sagt, lever ett fullvärdigt och, på det hela taget, lyckligt liv. (RME 67, min övers.).

Den andra viktiga föreställningen om värderationalitet som en *praktiskt förmåga* kommer kanske tydligast fram i följande passage:

Med Aristoteles ord, är *phronesis* förmågan att handla med beaktande av det som är bra eller dåligt för en person. Den praktiskt vise vet vad han, eller en annan person, borde göra för att uppnå det tillstånd vi kallar för att "ha det bra". (RME 68)²⁰

Men hur skall detta egentligen förstås? En svårighet är, vill jag mena, att von Wright här ser ut att tala om en förmåga som avser såväl *andras* goda, som det *egna* goda. Vill von Wright här verkligen säga att värderationalitet också inbegriper förmågan att handla med *andras* goda för *ögonen*? Eller skulle han säga att *andras* goda bara kommer in som ett (kanske nödvändigt) villkor för det *egna* goda livet? Utgående från hur han resonerar kring människans goda i artikelns avslutande avsnitt förefaller det senare alternativet definitivt att vara det riktiga.²¹ Därmed kunde man kanske helt enkelt säga att *värderationalitet är förmågan att kunna rätta sitt handlande efter det egna goda* (eller vad det goda livet kräver).

---

²⁰ Originallet lyder: "As Aristoteles said, *phronesis* is the capacity to act with regard to things which are good or bad for a man. The practically wise knows what he, or another man, is best advised to do in order to be in the state we call 'enjoying his good'."

²¹ I det följande utdraget framgår det till exempel hur han är benägen att se *andras* goda som en möjligt bidrag till det *egna* goda "A man of practical wisdom may be of a more or less egoistic disposition ... it does not follow that he is 'well advised' to cultivate his egoistic inclination. It may be far *better for him* to try to curb them." (RME 68, min kursiv.).

Om detta är riktigt har vi slutligen också upptäckt åtminstone en punkt där en läsning av HsL faktiskt kan vara till hjälp för att förstå hur von Wright tänker i VoF. I den förra boken finns nämligen förutom utredningen av förnuftighet i avseende på målsättningar också en analys av vad man kunde mena med en *rationell praktisk hållning* till verkligheten, som jag hittills inte nämnt. Detta begrepp innefattar i själva verket precis samma tanke om rationaliteten som en *praktisk förmåga*, som dyker upp då von Wright senare försöker bestämma begreppet *phronesis*:

[Den rationella praktiska hållningens] kärnpunkt är förmågan att rätta våra målsättningar i enlighet med hur det som vi önskar för stunden återverkar på det som vi önskar på lång sikt. (HsL 90-91).

Den väsentliga skillnaden mellan en *rationell praktisk hållning* och *värderationalitet* blir förstås ändå de inbakade föreställningarna om *människans goda*. I HsL vill von Wright fortfarande återföra "värdekomponenten" i människans goda på individens subjektiva preferenser, medan han vid tiden för VoF tycks laborera med en närmast objektiv standard för att "ha det bra".

Borde vi alltså att dra slutsatsen att den von Wright vi ser vid tiden för VoF blivit *värdeobjektivist*? Så kan det sannerligen verka. Ändå tror jag att det erbjuds ett visst utrymme för en avvikande tolkning. Vi bör nämligen minnas att grunden för bedömningen av en människas goda i RME uttryckligen betecknas som en *psykologisk insikt*, inte som ett värdeomdöme (RME 68). Det här vill jag tolka så att von Wright faktiskt tänker sig att frågan om huruvida en människa "har det bra" är rent (och "i vanlig mening") *faktuell*.²² Jag tror i så fall att den idén

---

²² Som en av artikelns anonyma förhandsgranskare mycket riktigt påpekar, finns det i VG också antydningar om ett sätt att förstå människans goda som rör sig i ritning mot ett objektiva faktuellt omdöme. Här avses den koppling mellan människans goda och hälsa som görs i slutet av bokens kapitel 3, och tillskrivs Platon. von Wright uppfattar

också kan kopplas till hans föreställning om att det *bara* är komplexitet som skiljer plantans eller djurets väl från människans goda. Särskilt om växternas väl skriver von Wright i OmB att "en tynande planta har det illa, en planta som trivs har det bra" och fortsätter med att konstatera: "Jag tror inte att det är riktigt att kalla 'tyna' och 'trivas' värdebegrepp. Det *syns* på en växt om den tynar eller trivs." (OmB 2).

8.

Jag skall avsluta med att försöka placera in förändringen vi har noterat i von Wrights värdefilosofi när vi rör oss från HsL till VoF, eller egentligen från tidigt 60-tal till mitten av 80-talet, i ett lite större perspektiv. Den mest genomgripande händelsen i von Wright liv under denna period äger inte rum på det traditionellt akademiska planet, utan är nog tveklöst det politiska uppvaknande engagemanget i Vietnamfrågan 1967 kom att innebära – eller som han konstaterar i sin självbiografi: "Mitt gamla jag får jag aldrig tillbaka" (von Wright 2001, 244). Med rollen som en ställningstagande intellektuell följer också ett åtagande att kritisk granska hävdvunna uppfattningar och värderingar (se också von Wright 1989, 21). För von Wrights del in-

---

relationen som en analogi, utan att dock stava ut vad han egentligen menar – men påpekar ändå att tanken är "basically sound". Eftersom han synes se på frågor som hör till medicinsk godhet som objektivt sanna eller falska, så blir följden möjligen att frågan om människans goda även blir objektivt avgörbar (VG 60-61). Att den huvudsakliga analysen av människans goda i VG ändå baserar sig på subjektets preferenser, kan det dock inte råda någon tvekan om. Hur von Wright uppfattar den ifrågavarande analogin framstår dessutom som såpass oklart att det är svårt att avgöra om man kunde säga att här föreligger ett frö till synsättet som börjar träda fram i OmB och RME. Däremot kunde man kanske göra någonting av tanken om hälsa som ett "*minimum villkor* för att ha det bra" ("*minimum requirements for enjoying one's good*"), som figurerar i kap. V (VG 86).

nebar detta, i synnerhet, en omvärdering av synen på vetenskapen. Även om han visserligen tidigare insett att den vetenskapligt-teknologiska utvecklingen kunde skapa allvarliga anpassningsproblem för människan, så är det först på 80-talet som han fullt utvecklar tanken om att denna utveckling *bär skulden* till mänsklighetens dilemma, genom att den ensidiga tekniska rationaliteten bemäktigar sig det mänskliga tänkandet. Därmed *måste* också värderationaliteten, eller den form av tänkande vi börjat förlora förmågan till, vara någonting *radikalt* annorlunda.

Till förändringen hör också en ny syn på naturen och ett nytt sätt att förstå människans relation till denna. Medan naturen i HsL finns där som en *yttre begränsning* för vad människan kan ta sig till, och följaktligen gör klokt i att *rätta sina önsknings efter*, förefaller von Wright att på 80-talet röra sig mot en mera integrerad syn på människans förhållande till naturen, enligt vilken människan, i likhet med andra arter, mår bäst då hon har vad hon verkligen behöver.

Helsingfors universitet

Referenser

- Allardt, Erik. "Vetenskapen och samhällsutvecklingen", *Nya Argus* 1-2/1987.
- von Wright, Georg Henrik (1978). *Humanismen som livshållning*. Helsingfors: Söderström. [HsL]
- von Wright, Georg Henrik (1982). *Om behov*. *Filosofisk Tidskrift* 1/1982, 1-12. [OmB]
- von Wright, Georg Henrik (1986). "Rationality: Means and Ends." *Epistemologia* IX, 57-72. [RME]
- von Wright, Georg Henrik (1986). *Vetenskapen och förnuftet*. Helsingfors: Söderström. [VoF]
- von Wright, Georg Henrik (1989). "Intellectual Autobiography". I boken *The Philosophy of Georg Henrik von Wright*, red. P:A. Schilpp och L.E. Hahn, 3-55. La Salle, Illinois: Open Court.
- von Wright, Georg Henrik (2001). *Mitt liv som jag minns det*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Österman, Bernt (2009). "Georg Henrik von Wright och de två klyftorna", *Ny Tid* 48/2009.

Österman, Bernt (2011). "Filosofens apropå". I boken *Ögonen upp! Nya Argus första sekel*, red. Trygve Söderling, 139-156. Ekenäs: Garanti-föreningen för Nya Argus.

Österman, Bernt (2016). "Filosofer, artister och samhällsförbättrare: utvecklingslinjer från en tidig artikel av von Wright i Studentbladet". I boken *Tankens utåtvändhet: Georg Henrik von Wright som intellektuell*, red. Johan Strang och Thomas Wallgren, 68-92. Helsingfors och Stockholm: SLS och Appels Förlag.